

KANT ÉS MADÁCH.

Madách a magyar irodalomnak legphilosophusabb költője : teljesen megokolt tehát irodalomtörténetírásunknak az a törekvése, hogy megállapítsa kapcsolatait a módszeres philosphia nagy alakjaival. Eddig többek közt főképen Hegel hatására mutattak rá. Ez a hatás kétségtelenül jelentékeny volt, de van egy gondolata *Az ember tragédiájának* — a dráma megoldásának tekintetében talán épen a legfontosabb — a mely mintha inkább Kanttal mutatna erősebb rokonságot.

Mikor Ádám álmából felébredve (XV. szín) az Úrhoz kérdéseket intéz az emberiség jövőjére, az isteni igazságszolgáltatásra és a lélek halhatatlanságára vonatkozólag, az Úr csak a legutóbbi kérdésre felel, de arra is kitérően, épen az emberi értelem bizonytalanságát jelölve meg, mint a nagyság és erény egyedüli rúgóját :

Ne kérdd

Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked s túl örök idő vár :
Erény nem volna itt szenvedni többé,
Ha látnád, a por lelkedet feliszsza :
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt
Hogy a múltó percz élvéről lemondj?
Míg most, jövőd ködön csillogva át,
Ha percznyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végtelen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény.

Ez a bizonytalanság, az álomképekből, tehát a mű főrészéből, logikusan folyó kérdésekre adott kitérő válasz az, a mi a mű néhány magyarázóját arra a következtetésre vitte, hogy a felvetett problema megoldatlan, hogy a befejezés nem kielégítő, hogy a tragédia végkifejlésében valami hiány van.

E kis dolgozatnak nem célja ebben a kérdésben állást foglalni, egyedül arra a rokonságra — talán hatásra — akar rámutatni, a mely az Úr szavai és Kantnak a *Kritik der praktischen Vernunftjában* kifejtett gondolatai között megállapítható.

Kant, miután azokat az eszméket, melyeket a speculativ ész szempontjából mint megoldhatatlanokat és megismerhetetleneket állított elének — a szabadság, az Isten és a halhatatlanság eszméit — e művében a gyakorlati ész szempontjából szilárd alapokra fekteti. Munkája végén, a *Von der, der praktischen Bestimmung des Menschen weislich angemessenen Proportion seiner Erkenntnisvermögen* cz. fejezetben, összeveti e két megismerő képességnek arányát. Felveti azt a kérdést, hogy mivel a tiszta speculativ ész a legfontosabb eszmékkel szemben elégtelennek bizonyult, nem vádolható-e a természet azzal, hogy mostohán látott el bennünket a céljainkhoz szükséges megismerő képességgel. A kérdésre úgy felel, hogy új kérdést vet fel, és vizsgálja, mi lett volna szükséges következménye annak, ha csakugyan birtokába juttatott volna a természet ez eszmék bizonyosságának. Ez esetben az Isten és az örökkévalóság a maguk borzasztó fenségében folytonosan szemünk előtt állának, törvényszerű cselekedeteink félelemből és reményből fakadnának, nem pedig kötelességteljesítésből, s a cselekedeteknek ennél fogva egyáltalában nem volna meg a maguk erkölcsi értéke. Ezt mondja Madách Úristene is :

Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár,
Erény nem volna itt szenvedni többé.

Kant azután a következőképen folytatja elmélkedését :
»... da wir, mit aller Anstrengung unserer Vernunft, nur eine sehr dunkle und zweideutige Aussicht in die Zukunft haben, der Weltregierer uns sein Dasein und seine Herrlichkeit nur muthmassen, nicht erblicken, oder klar beweisen lässt, dagegen das moralische Gesetz in uns, ohne uns etwas mit Sicherheit zu verheissen, oder zu drohen, von uns uneigennützig Achtung fordert, ... so kann wahrhafte sittliche, dem Gesetze unmittelbar geweihte Gesinnung stattfinden.«

Madách gondolata is oda megy ki, hogy az örökkévalóság eszméjének bizonytalansága, ködön át való csillogása, biztositja az ember számára a nagyságot és az erényt.

De magának a teremő Bölcseségnek épen azért való dicsérete, hogy valamit *nem* adott részéül az embernek — közös, mind a két gondolkozóban. Madách azt mondja :

Ne kérdd
Tovább a titkot, mit *jótékonyan*
Takart el istenkéz vágyó szemedtől...

Kant pedig elmélkedését e szavakkal végzi : »Also möchte es auch hier wohl damit seine Richtigkeit haben, was uns das Studium der Natur und des Menschen sonst hinreichend lehrt, dass die unerforschliche Weisheit, durch die wir existiren,

nicht minder verehrungswürdig ist, in dem, was sie uns versagte, als in dem, was sie uns zu theil werden liess.»

A két gondolat hasonlósága tehát szembeszökő. A kettő között azonban van két különbség is.

Az egyik abban áll, hogy e bizonytalanság dicsérete mellé Kant ellentétül csak ez eszmék létezésében való bizonyosság lehetőségének következményeit állítja, Madách azonban mellé sorakoztatja ez eszmék *nem* létezésének bizonyosságából származható eredményt is :

Ha látnád a por lelkedet feliszsza :
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt
Hogy a múltó perez élvéról lemondj ?

Gondolatának kifejtésekor Kant nem szól arról, hogy mi következne abból a másik feltehető bizonyosságból, hogy ezek az eszmék *nem* léteznek.

A másik főkülönbség az, hogy Madách ebből a bizonytalanságból nemcsak az erkölcsi törvény teljesítésének a jutalom reményétől mentes tisztaságát vezeti le, hanem az ember elbizakodottságának ellensúlyozóját is látja benne :

Ha ennek (t. i. a végtelennek) elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.

Csak igen pedans egybevetés mutatna még rá arra a különbségre is, hogy Kant gondolatában az Isten léte is szerepel, mint be nem bizonyítható eszme, míg Madáchban ez kérdés sem lehet, hiszen maga az Úr is szereplő személye a tragédiának. Világos, hogy Madách művében — nem gondolataiban ! — az Isten csak művészi eszköz, csak színpadi requisitum, a philosophiai gondolatok konkrét megjeleníthetésének eszköze.

Kérdés természetesen, hogy a két gondolat hasonlóságát csakugyan kétségtelen hatásban kell-e keresnünk, vagy pedig csak véletlen egyezésről van szó, s a gondolatot Madách önnön-élményei alapján, Kanttól függetlenül, lelkének legmélyéből forrasztotta ki. Az is kétséges, hogyha csakugyan hatásról van szó, vajon közvetlen-e ez a befolyás, vagy valami philosophia-történeti kézikönyvre, vagy pedig valami Kant-monographiára mutat vissza. Akármint áll is a dolog, ha közvetlen hatás csakugyan történt is, akkor is eredeti, frappáns módon, az ellentétek megkapó szembeállításával, a körvonalak éles meg-rajzolásával fogalmazta meg Madách a gondolatot.

GALAMB SÁNDOR.